

ÇİNGİZLİ HATUNLARI I: SORGAKTANI BEKİ

Neslihan DURAK*

ÖZET

Çingizlilerde kadın çok belirgin bir yere sahip bunlardan bazıları kısa aralıklarla da olsa iktidarda söz sahibi olmayı başarmışlardır. Bu çalışmaya konu olan Sorgaktani Hatun da bunlardan birisidir. Sorgaktani Beki, Çingiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy ile 1203 yılında evlenmiş olup bu dönemden itibaren Çingizli hakimiyetinde önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle oğullarının yetiştirilmesine büyük önem veren bu hatun, yürütmüş olduğu istikrarlı politikasının neticesinde en büyük oğlu Môngke'yi Büyük Han olarak Çingizli tahtına çıkarmayı başaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Sorgaktani Beki, Tuluy, Môngke, Kubilay, Hülegü, Arık Bike

WOMAN FROM ÇİNGİZ I: SORGAKTANI BEKİ

ABSTRACT

The women in Chengizies very important and Sorgaktani Beki one of them too. Sorgaktani held great authority. She was a daughter-in-law of Chinggis Khan and mother of his grown grandsons. Moreover she was a consummate politician who pointed out that future khans ought to be Chinggis' direct descendants. The powerful nobles quickly sided with Sorghaghtani and Sorghaghtani's eldest son Mongke emerged as victor. He was enthroned in 1251, setting in place the accession of the future rulers of the Mongolian Empire through the Tuluy line.

Key Words: Shorqaktani, Tolui, Môngke, Kubilai, Hülegü, Arık Bike

Bir toplumu meydana getiren temel kurumlardan birisi ailedir. İnsan türünü üretmek ve sürdürmek ihtiyacından doğan bu kurumda kadın ve erkek iki ana unsurdur.¹ Tarih boyunca çocuğun yetiştirilip toplumsallaştırılması, eğitimi, korunması, sevgi, vs. gibi bir takım değerlerin meydana getirilmesi ile üretim ve tüketimde bulunmak, gerektiğinde önemli siyasi roller üstlenmek gibi hayatın her alanında erkek kadar kadının da etkili olduğu hatta, bazı hallerde kadının daha çok önem kazandığı bilinmektedir. Ona rağmen kadının, toplumda her zaman rolüne uygun bir konuma sahip bulunduğunu, ya da günümüzde yapılan bir takım araştırmalarda onun yerinin gerçekte olduğu şekilde yani, ele alınan olaydaki etkisi ve önemi nispetinde tam olarak belirlendiğini söylemek zordur. Sorgaktani Beki² (öl.1252) gibi XIII. yüzyılda yaşamış, Çingizli Hanedanı'na mensup kadınlardan bir kısmının hayat hikayeleri buna güzel birer örnek teşkil etmektedir.

XII. yüzyılın sonlarına doğru Asya'nın doğu bozkırlarında, Onon ile Kerulen Nehirleri arasındaki bölgede dağınık bir şekilde yaşayan Moğol kabilelerini bir bayrak altında toplayıp 1206 yılında hanlığını ilan eden Çingiz³ (1155-1227), kısa sürede bütün Türkili ve Avrasya'nın büyük

* Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. MALATYA/TÜRKİYE

¹ Bkz., M.Tezcan, "İslam Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri**, (İstanbul 25-26 Mayıs 1998 Bildiriler), İstanbul 2000, s.1

² "yumuşak, sünen, yumuşak tenli" manasına "Sorkuk" tabirinden geldiği ileri sürülen bu isim [Bkz., A. Z. V. Togan, **Çengiz Han(1155-1227)**, 1969-1970 Dönemi Ders Notları, s.36] Sarkutani Bağı, Seyurhohataytay, Soyurgaktani Beki, Soyorgaktani, Chuang-sheng, Siyurhukta şeklinde de kaydedilmektedir. [Bkz., Abû'l Ferec (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi II**, (nşr. Ö.R. Doğrul), Ankara 1987, s.531; Aboul-Ghazi Behadour Khan, **Histoire Des Mogols Et Des Tatares**, (nşr. Le Baron Desmains), Petersbourg 1874, s.45; M. D'Ohson, **Moğol Tarihi**, (nşr. M. Rahmi), İstanbul(1342-45) 1924-26, s.251; L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1993, s.184; R. Grousset, **Cihan Fatihii Cengiz-Han**, (nşr. İ. Tanju), İstanbul 2001, s.137; B. Spuler, **İran Moğolları**, (nşr. C. Köprülü), Ankara 1987, s.56; B. Ögel, **Sino Turcica**, Taipei 1964, s. 62, 79 vd.] Burada geçen "Beki, Bağı, Biki ve Bigi" tabiri de Moğollarda önceleri bir hitap şekliyen zamanla hanedana mensup kadınlara verilen bir unvan olarak "küçük hanım, aslibey hatun, henüz evlenmemiş kız, kadın, zevce" manalarında kullanılmıştır. Bkz., Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, **Vekayi; Babur'un Hatıratı II**, (nşr. R.R. Arat), Ankara 1987, s.589 vd.; Y. Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi**, (nşr. A. İnan), Ankara 1995, s.79 vd.

³ Çingiz Han'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., **Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi)**, **Moğolların Gizli Tarihi 1240**, (nşr. A.Temir), Ankara 1986, s. 3 vd.; Alaaddin Ata Melik el-Cüveyni, **Tarih-i Cihângüşa**, (nşr. M. Öztürk), Ankara 1998; s.86; B. Vladimirtsov, **Gengis-Khan**, (nşr.R. Grousset, M. Carsow), Paris 1948, s. 12 vd.; R.N. Webb, **Genghis Khan Conqueror of the Medieval World**, New York 1967, s.3 vd.; A. Temir,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

bir kesimine hakim olarak tarihin akışını baştan sona değiştirecektir. Onun teşkil ettiği hanedan içerisinde, yani Çingizlilerde kadın çok belirgin bir yere sahip olup⁴ bunlardan bazıları kısa aralıklarla da olsa iktidar erkini dahi kullanmıştır. Esasen, anaerkil bir toplum olan Moğollarda kadın önemliydi ve pek çok hakka sahipti.⁵ Çingiz döneminde bu husus, yani Moğol kadınlarının hak ve sorumlulukları örf ve adete dair bir mesele olmaktan çıkmış, yasalarla belirlenmiş sınırlar içerisinde hukuki bir temel kazanmıştır.⁶ Öyle ki, bu toplumda evin idaresi, aile ekonomisinin yönetimi tamamen kadının işi olduğu gibi seferlerde orduya refakat edip bir takım lojistik görevlerin layıkıyla yerine getirilmesi de onun görevleri arasındadır. Avrupalı seyyahlar bizzat müşahede ettikleri bu hususa kayıtlarında geniş yer vermektedir.⁷

Moğol kadınının toplumdaki etkin konumu sadece sıradan halk için geçerli olmayıp hanedana mensup kadınlar tarafından otağda ve zamanla saraylarda da sürdürülmüştür. Bu çalışmaya konu olan Sorgaktani Beki de bunlardan birisidir. Çingiz'in babası Yesügey'in andası olan Kereyit⁸ hanı Tuğrul'un⁹ yeğeni olan Sorgaktani Beki, 1203'de Tuluy'un¹⁰ (1193-1232) eşi

Cengiz Han, Ankara 1980, s. 64-71; R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Attila Cengiz Han Timur**, (nşr. M.R. Uzmen), İstanbul 1980, s.186-247; J. Man, **Cengiz Han Yaşamı Ölümü ve Yeniden Dirilişi**, (nşr. İ. Tunçalı), İstanbul 2004, s.14 vd.; L. Cahun, **Intruduction a L'Histoire De L'Asie**, Paris 1896, s. 199vd.; M. Prawdin, **The Mongol Empire Its Rise and Legacy**, New York 1967, s.21vd.; J. P. Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (nşr. A. Kazancıgil-A. Bereket), İstanbul 2001, s.57vd.; G. Chaliand, **Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya**, (nşr. E. Sunar), İstanbul 2001, s.101 vd.; P.B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (nşr. O. Karatay), Ankara 2002, s.235vd.; İ. Dinç, **Cengiz Han**, İstanbul 2002, s.21vd; Manole Neagoe, **Bozkırın Üç Atlısı Attila-Cengiz Han Timur**, (nşr. M.Ülküsal), İstanbul 2004, s.127vd.; H. A. Özdemir, **Moğol İstilas Cengiz ve Hülegü Dönemleri**, İstanbul 2005, s.53vd. ; O. Turan, "Cengiz Han Adı Hakkında", **Belleten V/19-20**, (Temmuz 1941), s.262 vd. ; İ. Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", **İÜFTD V/8**, (Eylül 1953), s.105-136; W. Barthold, "Çengiz Han", **İA III**, s.91-98; M. Kafalı, "Çengiz Han", **DİA VII**, s.367 vd.; O. Turan, "Cengiz Han Adı Hakkında", **Belleten V/19-20**, (1941), s.262 vd.

⁴ Çingizliler döneminde Moğollarda kadının toplum içerisindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz., B.Spuler, **The Mongols in History**, (nşr. G. Wheeler), New York 1971, s.22; L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, (nşr. S. Karatay), Ankara 1986, s.95

⁵ Çingiz'in ortaya çıktığı dönemde Moğol toplumunda kadının sahip olduğu konum ve haklar için ünlü araştırmacı Vladimirtsov, "Ev idaresi tamamiyle kadınların üzerine idi. Göçebe hayatının bütün günlük ihtiyaçlarını kadınlar karşılardı. Kocasının ölümünden sonra küçük çocuklarıyla kalan dul kadınlar, çocukları büyüyüp evleninceye kadar, tam hakimiyetle ailenin mal ve mülkünü idare ederlerdi. Yani kocalarının yerini alarak onların her türlü hukukundan istifade ederlerdi." demektedir. Bkz., B.Y. Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi**, (nşr. A. İnan), Ankara 1995, s.87

⁶ Çingiz Han'ın vazettiği "Yasa"ya göre; "Tatarlar arasında erkek servetinin idaresi kadına aittir. Kadınlar bildikleri gibi alır ve satarlar. Orduya refakat eden kadınlar, erkekler savaşta iken bunların iş ve vazifelerini üzerlerine almak mecburiyetindedirler." Bkz., C. Alinge, **Moğol Kanunları**, (nşr. C. Üçok), Ankara 1967, s.144; G. Vernadsky, "Cengiz Han Yasası", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi I**, Ankara 1944, s.107-132

⁷ Mesela, Avrupalı seyyahlardan W. Rubruck, bu dönemde Moğol kadınlarının sosyal hayatın çok önemli bir unsuru olduğunu vurgularken onun görevlerini de, "arabaları kullanmak, çadırları arabalara yüklemek ve indirmek, inekleri sağmak, yağ ve yoğurt yapmak, deri işlemek ve dikmek vs." şeklinde açıklamaktadır. Bkz., W.Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanma Seyahat 1253-1255**, (nşr. E.Ayan), İstanbul 2001, s.40 j; Marco Polo ise; "karılar kocalarına lazım olan şeyleri satın alırlar, satılacak şeyleri satar ve ev işlerini idare ederler" demektedir. Bkz., Marco Polo, **Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı I**, (nşr. I.Ergüden), s.171

⁸ Orhon ile Tula nehirleri arasındaki bölgede Moğollarla birlikte yaşayan ve XII. yüzyılda Uzak Doğu'nun en kudretli kavmi sayılan Kereyitler, X. yy.'in sonlarında Hıristiyanlığın Nesturilik kolunu benimsemiş bir Türk boyudur. Geniş bilgi için Bkz., L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1993, s.174 vd.; R. Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, (nşr.F. Doruker), İstanbul 1996, s.11; Leo De Hartog, **Cengiz Han Dünyanın Fatih**, (nşr. S.Uzun), Ankara 2003, s.14; R. Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, (nşr. F. Doruker), İstanbul 1996, s.11; A. Temir, a.g.e., s.137; V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (nşr. K.Y. Koprman-İ. Aka), Ankara 1975, s.172 vd. ; L. Ligeti, a.g.e. s.114; Peter B.Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (nşr. O. Karatay), Ankara 2002, s.236 vd.

⁹ Kaynaklarda Ong Han, Wang Han, Van-Han, Kral John, Hükümdar Johannes olarak geçen Tuğrul Han, Çingiz Han'a ilk mücadele yıllarında büyük destek vermişti. Daha sonra aralarındaki bu dostluğu evlilik yoluyla sağlamlaştırmak isteyen Çingiz, Tuğrul Han'ın oğlu Segnüm'ün kızını oğlu Cuci'ye, kendi soyundan Koçin-beki'yi de Segnüm'ün oğlu Tusaka'ya eş olarak vermek istemiştir. Ancak Segnüm, babası Tuğrul Han'ın Çingiz Han'a çok itibar ettiğini ve dolayısıyla da bu evlilik gerçekleşirse babasının ölümünden sonra kendi hanlığının ortadan kalkacağı düşüncesiyle bu evliliğe engel olmak istemiştir. Bu arada bizzat Çingiz Han'a, "Bizim nesilden biri size giderse kapı dibinde oturur ve durmadan yüksek tarafa bakar. Sizin nesilden biri bize gelirse yüksek tarafa oturur ve kapı dibine bakar" diyen Segnüm'ün tesirinde kalan Tuğrul Han, önce kabul ettiği bu evlilikten vazgeçmek istemiş ise de Çingiz Han karşısında direnemeyeceğini anladığından razı olmak zorunda kalmıştır. Geniş bilgi için bkz., Moğolların Gizli Tarihi, s.88 vd.; Aboul-Ghazi Behadour Khan, a.g.e., s.79 vd.;R.N. Webb, a.g.e., s.47; M. Prawdin, a.g.e., s. 64 vd. ; R. Grousset, **Cihan Fatih**..., s.114 vd.; W.Von Rubruk, a.g.e., s.58; L. Cahun, Intruduction..., s.228 vd.; R. Grousset, **Bozkır**..., s.200 vd.; Leo De Hartog, a.g.e., s.32; E. Berl, **Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya**, (nşr. G. Devrim), İstanbul 1999, s.166vd. ;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

olarak Çingizli hanedanına dahil olmuştur.¹¹ Bu Hatunun hayatının ilk dönemleriyle ilgili fazla bir bilgi bulunmadığı gibi Tuluy'la evliliğinin ilk yılları hakkında da yeterli bir malumat yoktur. Ancak, onun bizzat seferlere katıldığı ve zamanla kocasını etkisi altına alarak yönetime tesir ettiği görülmektedir. O sebeple Sorgaktani, sonraki dönemlerde Çingizli Hanedanına mensup kişiler arasında kaynaklarda en çok zikredilen kişilerden birisi haline gelecektir.¹² Ancak Onun Çingizliler tarihinde önemli bir yer işgal etmesi Tuluy'un 1232'de ölümünü müteakip genç yaşta dul kalmasından sonra mümkün olacaktır. Aşağıda anlatılacağı üzere Sorgaktani, bu dönemde mutedil, dengeleri gözeten akıllı bir politika takip ederek çok mecbur kalmadıkça olaylara müdahil olmayıp Hanedan içerisinde kendisinin ve çocuklarının konumunun yıpranmasına fırsat vermemiştir. Onun müdahale etmek zorunda kaldığı olayları da zekâsı ve dirayetiyle kendi lehine sonuçlandırması saygınlığının iyice artmasına vesile olacaktır.

Sorgaktani, Tuluy'dan dört erkek evlada sahip olmuştur.¹³ O dönemde Çingizlilerin "akıl defterini" oluşturan Uygur asıllı yönetici ve âlimlerden¹⁴ büyük ölçüde istifade etmek suretiyle oğullarından her birinin gelecekte han olacak şekilde yetişmesini sağlayan bu Hatun, aynı zamanda onların gereksiz bazı faaliyetler içerisine girerek ileride bir takım sıkıntılar yaşamalarını da önlemiştir. Tuluy, öldükten sonra onun hâkimiyet bölgesini teşkil eden Chen-ting'i¹⁵ yönetmekle görevlendirilen Sorgaktani,¹⁶ bir yandan Hanedan'ın diğer üyeleri ile kabile reisleri, asker ve işe yarayan yabancılara kıymetli hediyeler vermek suretiyle onların itimat ve teveccühünü kazanırken diğer yandan, tayin ve terfilerde isabetli tercihleri ve ticari alanda yaptığı düzenlemeler ile de üstün idarecilik yeteneğini gösterme imkânını bulmuştur.

Başarılı yönetimiyle haklı bir üne kavuşan Sorgaktani, bu sırada Büyük Han seçilmiş bulunan Ögedey'in¹⁷ (1229-1241) takdirine mazhar olmuş¹⁸ ve Giyüük ile evlendirilmek istenmiştir.¹⁹ Ancak, kendi çocuklarına karşı olan sorumluluklarını öne sürerek son derece kibar

L. Rasonyi, *a.g.e.*, s.177; J. Man, *a.g.e.*, s.121 vd.; B. Vladimirtsov, *Gengis-Khan...*, s.46 vd.; M. Neagoe, *a.g.e.*, s.148 vd.; M.Habib, "The Asiatic Environment", A *Comprehensive History of India V*, (nşr. M. Habib-Khalıq Ahmad Nizami), New Delhi 1970, s.62 vd.

¹⁰ Çingiz Han'ın dört oğlundan en küçüğü olan Tuluy'un hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. **Moğolların Gizli Tarihi**, s.239 vd.; R. Marshall, *a.g.e.*, s.28 vd.; R. Grousset, **Bozkır...**, s.236 vd.; Leo De Hartog, *a.g.e.*, s.109-114; C. E. Bosworth, *The Islamic Dynasties*, Edinburgh 1967, s.143; M. Habib, *a.g.m.*, s.76 vd.

¹¹ Moğollarda evlilik müessesesi hakkında geniş bilgi için Bkz., C. Alinge, *a.g.e.* s.149; A. Z. V. Togan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş I**, İstanbul 1981, s.261 vd.; A. Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", **İÜEF. Tarih Dergisi XXXIII** (Mart 1980/81), s.156 vd.

¹² Geniş bilgi için bkz., M.Prawdin, *a.g.e.*, s.287 vd.; R.Grousset, **Bozkır...**, s.249

¹³ Çingizli hanedanının önemli üyelerinden olan Möngeke (1208-1259), Kubilay (1215-1294) ve Hülegü (1217-1265) Sorgaktani Hatun'un oğullarıdır. Diğer oğlu Arık-Bike (öl.1264) ise Kubilay ile yaptığı taht mücadelesi bir tarafa bırakılacak olursa Hanedan içerisinde silik bir şahsiyet olarak görünmektedir. Bkz., B. Spuler, **The Mongols...**, s.27vd.

¹⁴ Bkz., B. Ögel, **Sino Turcica Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri**, Taipei 1964.; S. Cöhce, "Sino Turcica", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (Aralık 1987), S.51, s.53-84; XIII. yüzyılda Uygur Türkçesi Çingizli devlet teşkilatı Uygurlar eliyle gerçekleştirilmiş ve Uygur Türkçesi bu devletin resmi dili olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak pek çok Uygur yönetici ve âlim devlet idaresinde görev almıştır. Bkz., Cüveynî, s.446; Peter B. Golden, *a.g.e.*, s.244; Sultan Mahmut Kaşgarlı, **Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası**, İstanbul 2004, s.33; B. Spuler, **The Mongols in History**, (nşr. G.Wheeler), New York 1971, s.21; R. Grousset, **Bozkır...**, s.250; L. Rasonyi, *a.g.e.*, s. 181; L.G. Gumilev, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, (nşr. D.A. Batur), İstanbul 2002, s.196; R. Grousset, **Cihan Fatih** ..., s. 190vd.

¹⁵ Tuluy'a odçığın olması hasebiyle Moğolların ana yurdu olan Kerulen, Onan ve Tula çevresinden Çin'e kadar uzanan bölgenin idaresi verilmişti. [Bkz., M. Prawdin, *a.g.e.*, s. 222; L. Rasonyi, *a.g.e.*, s.182; Leo De Hartog, *a.g.e.*, s.14; R. Marshall, *a.g.e.*, s.40; G. Chaliand, *a.g.e.*, s.106; J. P. Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s.177; A. Z. V. Togan, **Umumi Türk Tarihi**, s.62; C.E. Bosworth, *a.g.e.*, s.143; İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", **Türkler VIII**, Ankara 2002, s.245] Daha sonra bütün bu bölgenin Chen-ting olarak anıldığına dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bazı araştırmalarda Sorgaktani'nin hakim olduğu bölge Chen-ting vilayeti olarak anılmaktadır. Bkz., B. Ögel, **Sino Turcica...**, s.60vd.; A. Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi I**, Kayseri 1994, s.46

¹⁶ Moğol Yasası gereği ölen kişinin dul kalan eşi, kocasından kalan mal ve hakları da tevarüs etmekteydi. Onun için Sorgaktani Yasa gereği Tuluy'un bütün yetkilerini devralmış, ayrıca bu husus Büyük Han Ögedey tarafından da uygun görülerek gerek oğullarının gerekse üst düzey yetkililerinin tamamının Sorgaktani'nin emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmesi emredilmiştir. Bkz., Abû'l Farac II, s.531; B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların...**, s.87,149

¹⁷ Çingiz Han'ın ölümünden sonra vasiyeti gereği üçüncü oğlu Ögedey, 1229'da toplanan ilk kurultayda Çingizlilerin başına geçmiştir. Geniş bilgi için bkz., **Moğolların Gizli Tarihi**, s.191; Aboul-Ghazi Behadour Khan, *a.g.e.*, s.151vd.; A. Temir, *a.g.e.*, s.102vd.; R. Grousset, **Cihan Fatih...**, s.201vd.; H. A. Özdemir, *a.g.e.*, s.187vd.; J.P. Roux, **Orta Asya...**, s.306 vd.; M. Neagoe, *a.g.e.*, s.252 vd.; M. Habib, *a.g.m.*, s.85vd.

¹⁸ Cüveynî, s.446vd.

¹⁹ M. Prawdin, *a.g.e.*, s. 287; J.P. Roux, **Moğol...**, s.298

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

ve diplomatik bir üslupla bu evlilik teklifini geri çeviren Sorgaktani, ayrıca Ögedey ile Giyüük'ün²⁰ bu durumu bir gurur meselesine dönüştürüp kendisine kin duymalarının kin önüne geçmesini bilmiştir. Onun böyle bir teklifi reddetmesinin asıl sebebinin annelik içgüdüsünden ziyade politik düşüncelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Esasen Ögedey'in iş başına geçtiği sırada yaşanan iç çekişmelerden uzak duran Sorgaktani, aynı zamanda ordusunu da bu mücadelenin dışında tutarak, bir yandan kendisine bağlı birliklerin yıpranmasının önüne geçerken diğer yandan bu birliklerin iyice güçlenmesini sağlayacak tedbirleri almaktan geri durmadı.²¹ Onun için Ögedey, idari ve askeri alanda pek çok meselenin halinde Sorgaktani Beki'nin görüşlerine müracaat etmiş, genellikle de onun önerilerini aynen uygulamıştır.²²

10 Aralık 1241'de Ögedey'in ölümü üzerine o sırada oldukça güçlü bir konumda bulunan Töregene Hatun (1241-1246) İmparatorluğun başına geçti.²³ Çok ihtiraslı birisi olan bu hatunun "ağaça"²⁴ yani İslami terminolojideki karşılığıyla "naibe" olarak yönetime el koymaktaki maksadı yasal olarak büyük han olması gereken Ögedey'in küçük yaştaki torunu Şiremön'ün²⁵ yerine kendi oğlu Giyüük'ü geçirmektir. Batu'nun²⁶ (1227-1256) önderliğinde Çingizlilerin ileri gelenlerinden bir grup buna itiraz etti ise de Çağatay Han'ın²⁷ (1184-1241) karşı tarafta yer almasıyla susmak zorunda kaldı.²⁸ Bu arada, yani Ögedey'den birkaç ay sonra, Ocak-Şubat 1242'de Çağatay'ın ölmesi ve Töregene'nin önemli yerlerdeki bazı yöneticileri görevden alıp idarede tamamen kendisine bağlı bir grubu hâkim kılmak istemesi de²⁹ muhalefetin güçlü bir şekilde ortaya çıkması

²⁰ Çok zeki, ciddi ve kurnaz ancak aşırı derecede alkol bağımlı birisi olarak gösterilen Giyüük, yaklaşık kırk beş yaşındayken Büyük Han olarak başa geçecektir. Bkz., Maulana, Minhaj-ud-din, Abu-Umar-ı-Uzman, **Tabakat-ı Nasri: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia II**, (nşr. H.G. Raverty), New-Delhi 1970, s.1148; Cüveynî, s.227vd. ; Reşidüddin II, s.828; W. Rubruck, **The Eastern...**, s.29; Abu'l Farac Tarihi II, s.546 ; Abdül Muhammed Ayeti, **Tarih-i Vassaf**, Tahran (1346) 1927, s.232vd; M. Habib, **a.g.m.**, s.86

²¹ Leo De Hartog, **a.g.e.**, s.155

²² Cüveynî, s.446

²³ Nayman asıllı olan Töregene, Merkit kabilesinin ileri gelenlerinden birisiyle evliken, Çingizlilerle yapılan bir savaşta kocasının öldürülmesi üzerine Ögedey'in ilk karısı olmuştu. Gerek baş hatun olması, gerekse Merkitlerden gelmesi onu güçlü bir konumda getirmekteydi. Geniş bilgi için bkz., Cüzcani II, s.1141 vd. ; Cüveynî, s.223 vd. ; Leo de Hartog, **a.g.e.**, s.176vd. ; M. Prawdin, **a.g.e.**, s.276vd. ; J.P.Roux, **Moğol...**, s.298 ; W. Barthold, **Moğol İstilası...**, s.507vd. ; M. Habib, **a.g.m.**, s.86 ; Çingizlilerde ilk hatunun genellikle Merkit, Oyrat ve Naymanlardan seçildiği ve onların diğerlerinden daha üstün bir konuma sahip buldukları hususunda ayrıca bkz., A. Z. V. Togan, **Umumi Türk Tarihi**, s.262

²⁴ Aslında yaşça büyük manasına gelen ağa tabirinin mürekkep veya küçültme ekiyle meydana getirilmiş hali olan bu tabir, zamanla nesep asaletine bağlı olmayıp evlenme yoluyla hanedana mensup olmuş asil kadınlar için kullanılmıştır. Zamanla unvan haline dönüşen bu tabirin Baburlularda çok geniş bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bkz., Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi...*, II, s.576, 587; A. Donuk, "Türklerde Akrabalık Adları", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri**, (İstanbul 25-26 Mayıs 1998 Bildiriler), İstanbul 2000, s.89; B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İhtimai Teşkilatı**, s.88, 202; H. A. R. Gibb-C. C. Davies, "Naip", **İ.A. IX**, s.50vd.

²⁵ Ögedey, kendisinden sonra büyük han olarak üçüncü oğlu Kücü'nün başa geçirilmesini istemişti. Ancak Kücü'nün, Songlarla yapılan bir savaşta hayatını kaybetmesi üzerine onun yerine oğlu Şiremön'ün tahta geçmesini vasiyet etti. Geniş bilgi için bkz., Reşidüddin Fazlullah, **Camiü't Tevârih II**, (nşr. M. Ruşen-M. Musevi), Tahran 1373, s.829 ; Abu'l Farac II, s.546 ; R. Grousset, *Bozkır...*, s.261

²⁶ Çingiz Han, ülkesinin idaresini oğulları arasında taksim ederken büyük oğlu Cuci'ye İrtiş Irmağından İtil'e kadar uzanan Doğu Deşt-i Kıpçak ülkesi ile Harezim'in idaresini vermişti. Ayrıca, Batıda Moğol atının ayak bastığı noktaya kadar olan toprakların hâkimiyetini de Cuci Ulusu'na vermişti. [Bkz., **Moğolların Gizli Tarihi**, s.196vd. ; M. Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul 1976, s.16 vd; A.Y. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, (nşr. H. Eren), Ankara 1992, s.29vd.] Cuci'nin, Çingiz Han hayatta iken ölmesi üzerine bu bölgenin idaresi büyük oğlu Batu'ya bırakılmıştır. Geniş bilgi için bkz.; M. Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", **Türkler VIII**, Ankara 2002, s.398 vd.; U. Schamiloğlu, "Altın Ordu", **Türkler VIII**, (nşr. B. Keneş), Ankara 2002, s.414; İ. Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, İstanbul 2003, s.31vd; Aboul-Ghazi Behadour Khan, **a.g.e.**, s.177vd.

²⁷ Çingiz Han'ın ikinci oğlu olan Çağatay, Moğol disiplininin ve yasasının uygulamasından sorumlu olup Beş-Balık dahil doğudan batıda Ceyhun Irmağına kadar uzanan bölgenin idaresi kendisine bırakılmıştı. Bkz., Vassaf , s.332; M. Kafalı, "Çağatay Hanlığı", **Türkler VIII**, Ankara 2002, s.345 vd. ; R. Grousset, **Bozkır...**, s.248vd.

²⁸ Ögedey döneminde, 1236 yılının ortalarında bütün Çingizli şehzadelerinin yer aldığı muazzam bir ordu Karakorum'dan hareketle Batıya yönelmiş ve çok kısa sürede pek çok ülkeyi ele geçirmişti. Bu toprakların Batu'ya bırakılacak olmasından rahatsızlık duyan Giyüük, kutlamalar sırasında elde edilen başarılar şerefine Batu için kaldırılan kadehlere eşlik etmeyerek tepkisini ortaya koyacaktır. Bu kıskançlık o dönemde fazla bir mesele olarak görülmemiş ise de Giyüük'ün han seçildiği sırada Batu'nun muhalefetine ve zamanla bu iki soyun aralarının açılmasına, hatta Çingiz oğullarının müstakil olarak kendi hakimiyetlerini tesis etmelerine sebep olacaktır. Bkz., R. Marshall, **a.g.e.**, s.55vd. ; M. Prawdin, **a.g.e.**, s.251 vd. ; V. V. Barthold, **Orta Asya...**, s.223vd. ; C.E. Bosworth, **a.g.e.**, s.142, 153vd.

²⁹ Horasan asıllı, Fatma adlı bir nedimesine olan yakınlığından dolayı büyük tepki toplayan Töregene, çok kurnaz ve zeki olarak nitelendirilen bu kadının etkisinde kalarak pek çok başarılı devlet adamının görevlerine son verip yerlerine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

için yeterli olmadı. Sadece, haksızlığa uğradıklarını düşünen Kereyit, Nayman ve Karahıtaylardan büyük bir grup uluslarından ayrılarak Sorgaktani'nin hizmetine girecektir.³⁰ Ancak O da, bütün bu gelişmelerin dışında kalmaya azami derecede özen göstererek ihtiyatlı bir politika izlemeye çalışmaktaydı.

Sorgaktani Hatun'un bir yandan taht mücadelelerinden³¹ uzak durmaya gayret ederken öte yandan gelişmeleri dikkatle takip edip mecbur kalmadıkça müdahil olmaması, Tuluy'dan tevarüs eden hâkimiyeti rahat bir şekilde sürdürmesine imkân verdiği gibi itibarının da artmasını sağladı. Nitekim 1246'da, Karakurum'da toplanan ve muhaliflerin katılmadığı kurultayda Giyüük (1246-1248) büyük han ilan edilirken, Çingizli Hanedanının en muteber kadını olarak Sorgaktani Hatun'a büyük saygı gösterilecek,³² Ögedey'in hazinesinden altın, gümüş, inci, mücevher ve pek çok kıymetli kumaş takdim edilip iltifatta bulunulacaktır.³³ Ayrıca, kurultayın en yaşlı üyesi olması hasebiyle şenlikleri müteakip, beş yüz araba yükü tutarındaki mücevherat ile hediyein üst düzey yöneticilere dağıtılması görevi de O'na verilmiştir.³⁴

Töregene Hatun'un naibeliği döneminde, yani 1241-1246 yılları arasında yönetimde baş gösteren zaafiyet³⁵ sonucunda hanedan üyeleri kendi yandaşlarına yasaya aykırı olarak payza³⁶ ve yarlık³⁷ dağıtmak suretiyle müstakil hareket etmeye çalıştıkları anlaşılmıştı. Bunun üzerine Giyüük, Ögedey'in ölümünden sonra dağıtılmış olan bütün payza ve yarlıkların geri alınmasını emrettiği gibi bu dönem yetkilerini kötüyü kullanan görevlilerin tespiti için herkesi içerisine alan geniş çaplı bir de soruşturma başlattı.³⁸

Yapılan soruşturmada Sorgaktani Hatun, yalnız aklanmakla kalmamış, aynı zamanda o karışık dönemde bile eşine az rastlanır bir yönetim yeteneği sergilediğini ortaya koymuştur. O arada, oğullarının da bu soruşturmadan aklanarak çıkması Tuluy soyunun saygınlığının iyice artmasına yol açacaktır.³⁹ Zira, Sorgaktani Hatun ve oğullarının yasalardan taviz vermez tutumları, belirli bir disiplin içerisinde davranmaları, tecrübeli ve bilge yöneticiler bile pek çok hata yapmışken⁴⁰ onların hâkimiyetleri altındaki bölgeleri başarıyla idare etmiş olmaları ve hepsinden önemlisi diğer hanedan mensuplarının aksine iktidar mücadelelerinin dışında kalmaları Büyük Han Giyüük tarafından da övgüyle zikredilmiştir.⁴¹

Giyüük, iki yıl içerisinde Çingizli tahtındaki konumunu iyice sağlamıştırdıktan sonra gerekli denetimlerde bulunmak bahanesiyle Batıya yöneldi. Onun asıl hedefinin Batu'yu ortadan kaldırmak olduğunu anlayan Sorgaktani Hatun, gizlice haber göndererek tedbirli olması hususunda

yenilerini atamıştı. [Bkz., Reşidüddin II, s.807 vd] Bu durum kendisine yönelik tepkilerin daha da artmasına yol açacaktır. Onun için Giyüük, Büyük Han seçildikten sonra mevcut hoşnutsuzluğu giderebilmek amacıyla söz konusu kadını tutuklattırarak ve vücudundaki bütün açık yerleri diktirip bir kumaşa sardırarak boğdurmak suretiyle öldürtecektir. Bkz., Cüveynî, s.225 vd. ; Abu'l-Farac Tarihi II, s. 547; M. D'Ohson, a.g.e., s.248; R. Marshall, a.g.e., s.85; Leo De Hartog, a.g.e., s.176vd. ; J. P. Roux, *Moğol...*, s.299

³⁰ M. Prawdin, a.g.e., s.288; L. G. Gumilev, a.g.e., s.210

³¹ Bu mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz., R.Grousset, *Bozkır...*, s.261vd.; Leo De Hartog, a.g.e., s.175

³² Batu'nun hastalığını bahane ederek katılmadığı, Orhon Irmağının kaynağına yakın bir mahalde toplanan bu kurultaya dair geniş bilgi için bkz., Cüveynî, s.229; M. D'Ohson, s.249vd. ; R. Marshall, a.g.e., s.93vd. ; Leo De Hartog, a.g.e., s.178

³³ Cüveynî, s.225; M. D'ohson, a.g.e., s.251

³⁴ Cüveynî, s.231 vd; M. D'Ohson, s.252vd.; W. Barthold, a.g.e., s.512; M.Prawdin, a.g.e., s.288

³⁵ Bu dönemin sıkıntıları bir kaynaktan, "Ögedey'in ölümünden sonra dünya işleri çığırından çıkarak, ticari ve sosyal ilişkiler bozulunca zulüm karanlığı yoğunlaştı ve olayların sebep olduğu dalgalar yükseldi. Asiler tarafından sindirilmiş olan halk, ayaklar altına düşmüş, adaletsizlik ve zulüm yüzünden malsız mülksüz kalmıştı. Dünya kadehi ağzına kadar eziyet şerbetiyle dolmuştu..." şeklinde ifade edilmektedir. Bkz., Cüveynî, s.449vd.

³⁶ Çingiz'in ilk defa Çin'e yaptığı seferde gördüğü Payza, Ögedey döneminde istihbarat toplayıp haberleşmeyi sağlamak üzere tesis edilen Yam teşkilatına bağlı kişilerin kullandığı ve bunların kimin emriyle yolculuk yaptığını belirten tahta, gümüş ya da altından yapılan bir çeşit kimlik belgesi olup üzerindeki oymalar onu taşıyan kişinin rütbesini de gösterirdi. Bkz., R. Marshall, a.g.e., s.45vd.; J.P. Roux, *Moğol...*, s.268

³⁷ Türkçe bir kelime olup daha çok diplomatik yazışmalarda kullanılan Yarlık tabiri, Çingizlilerde diğer ülkelerin hükümdarlarına gönderilen emirnameler yanında tebaanın bir kısmına ya da her hangi bir şahsa verilen imtiyaz beratına verilen addır. Geniş bilgi için bkz., A. N. Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940, s.3vd.; A. M. Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Ankara 1996, s.73vd.

³⁸ Bu gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz., Reşidüddin II, s.806 vd.

³⁹ R. Grousset, *Bozkır...*, s.266; J. P. Roux, *Moğol ...*, s.315

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz., Cüveynî, 232

⁴¹ Reşidüddin II, s.807

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

kendisini ikaz etti.⁴² Böylelikle O, büyük itibar gördüğü Giyüük'le her hangi bir çatışmaya girmeden Batu'yla olan iyi ilişkilerini de sürdürme iradesini ortaya koymaktaydı. Sorgaktani'nin kişiliği ve o zamana kadar başarıyla takip ettiği politika dikkate alındığında Batu'ya verilen bu desteği sadece aradaki yakın akrabalık bağlarıyla izah etmek⁴³ pek gerçekçi görünmemektedir. Sorgaktani, muhtemelen Batu'ya destek verirken onun ortadan kaldırılmasının Giyüük'ü daha da güçlendireceğini, dolayısıyla kendi beklentilerini gerçekleştirmesinin büyük ölçüde zorlaşacağını düşünmüş olmalıdır.

Sorgaktani'nin ikazı üzerine Batu, gerekli tedbirleri alarak Giyüük'ü karşılamak üzere doğuya yönelip İli Irmağına ulaştığı sırada Giyüük de, Beşbalıg'ı geçmiş ve taraflar arasında savaş artık kaçınılmaz bir hale gelmişti. Fakat daha iki ordu karşı karşıya gelmeden 1248'de, Giyüük'ün aniden ölümü⁴⁴ böyle bir savaşa imkân bırakmadı ve Çingizli Hanedanı içerisinde yeniden bir iktidar mücadelesinin başlamasına sebep oldu. Öncekilerden farklı olarak, çok açık bir tavır ile Sorgaktani Hatun da bu mücadelenin taraflarından birisi olarak ortaya çıktı. Onun, artık Çingizli tahtına geçmenin oğullarının hakkı olduğuna hükmetmiş olmasındaki en önemli faktör, hiç şüphesiz Giyüük'ün ölümü üzerine ağaça olan Oğul Kaymış'tır.⁴⁵ Zira Sorgaktani Hatun o klasik tavrıyla, kaynaklarda açıkça ifade edildiği üzere cahil ve dirayetsiz bir kişi olan bu Hatun'a daha başa geçtiği ilk günlerde büyük bir nezaket içerisinde taziyede bulunmuş ve manevi değeri büyük olan bir begtâg ile çeşitli elbiseler göndermişti.⁴⁶ Ancak Onun önce oğlu Kuca'yı, bunun mümkün olmadığını anlaşılmaması üzerine de Giyüük'ün yeğeni Şiremön'ü⁴⁷ başa geçirmede gösterdiği beceriksizlik Sorgaktani Hatun'a harekete geçme fırsatını vermiştir.

Sorgaktani, bir yandan Oğul Kaymış'ın girişimlerini boşa çıkaracak her türlü tedbiri alırken diğer yandan büyük ihsanlarda bulunmak suretiyle pek çok önemli kişiyi kendi tarafına çekmiş, o arada Batu'nun desteğini de sağlamıştır.⁴⁸ O sırada, Hanedanın en yaşlı üyesi konumunda bulunan ve batıda elde ettiği zaferlerle öğünen Batu da, Giyüük'e duyduğu kinden dolayı Ögedey soyunu Çingizli tahtından tamamen uzaklaştırmak istiyordu.⁴⁹ Onun bu amacının Sorgaktani'nin beklentisiyle örtüşmesi Mönge'ye (1251-1259) büyük han olma yolunu açtı.

Batu'nun isteğiyle Isık Göl'ün kuzeyindeki Alakmak'ta toplanan kurultaya Ögedey ile Çağatay taraftarları katılmayarak toplantı yerinin Başkente uzak olduğu gerekçesiyle itiraz ettiler. Bunların Alakmakta yapılan seçimi onaylamaları üzerine Batu, kurultayı Kerulen Nehri kıyısında tekrar topladı. Muhalif grup, bu kurultaya da katılmadı. Ancak yasal olarak bahane edebilecekleri başka bir husus kalmayınca mecburen kurultayda alınan kararları onaylamak, dolayısıyla Mönge'nin resmen büyük han ilan edilmesini kabullenmek zorunda kaldılar.⁵⁰ Bu arada kutlamalara katılmak bahanesiyle ancak ikinci gün toplantı yerine ulaşan Şiremön ve maiyetinin esas niyetleri anlaşılmış ve kurultayı dağıtmak üzere gelen bu grup da tutuklanmıştır.⁵¹

1 Temmuz 1251 günü Büyük Han ilan edilen Mönge,⁵² kurduğu bir mahkeme de başta Oğul Kaymış Hatun olmak üzere ele geçirilen bütün muhaliflerini yargıladı. Sonuçta, Mönge'yi

⁴² Cüzcani II, s.1164; Reşidüddin II, s.809; M. Prawdin, a.g.e., s.290; İ.Kamalov, a.g.e., s.32

⁴³ Bkz., Leo de Hartog, a.g.e., s.184; A. Temir, a.g.e., s.43; İ. Dinç, a.g.e., s.56; J. P. Roux, Moğol., s.314; Böyle bir akrabalık bağının bulunmadığı hususunda ayrıca bkz., Kırım'lı Hacı Abdülgaaffar, **Umdetü'd Tevarih**, s.19; Mustafa Kafalı, a.g.m., s.398

⁴⁴ Reşidüddin II, s.809; Buradaki kayıta Giyüük'ün hanlığının bir yıla yakın sürdüğü belirtilmekte olup bu husus muhtemelen dikkatten kaçmıştır.

⁴⁵ Oğul Kaymış'ın başa geçtiği dönemdeki meseleler hakkında bkz., Abbas İkbâl, **Mufassal-ı İrân I Ezizilâ ı Moğol ta İlan ı Meşrutiyet**, Tahran 1341 HŞ. , s.154 vd.; Abu'l Farac II, s.553; L.N. Gumilev., a.g.e. , s.211

⁴⁶ Buğtak, begtâg, Moğol kadınlarının belik şeklinde yapıp saçlarına taktıkları ipekli bir kumaştır. Bkz., Cüveynî, s.236

⁴⁷ Ögedey'in bu torununu daha sağlığında tahtın varisi olarak gösterdiği hakkında geniş bilgi için bkz., Abu'l Farac II, s.546; R. Grousset, **Bozkır...**, s.261

⁴⁸ Cüveynî, s.447; Abu'l Farac Tarihi II, s.553

⁴⁹ J. P. Roux, Moğol., s.314vd.

⁵⁰ Cüzcani II, s.1176vd; Cüveynî, s.449vd.; Abu'l-Farac Tarihi II, s.554; A Yuvalı, a.g.e., s.39vd.; E. Berl, a.g.e., s.178; R. Grousset, **Bozkır...**, s.267; M. Prawdin, a.g.e., s.303vd.; E. Bretschneider, **Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources I**, London 1967, s.113

⁵¹ Reşidüddin II, s.728vd.

⁵² Zeki, katı ama adil, az konuşan, debdebe ve sefahatin düşmanı, sadece av sırasında dinlenen, entellektüel bir hükümdar olarak tanımlanan Mönge, o zaman kadar başa geçen şehzadeler içerisinde Çingiz Han'a en çok benzeyen kişi olarak gösterilir. Bkz., Reşidüddin II, s.845 vd.; W. Rubruck, **The Eastern...**, s.172; H. A. Özdemir, a.g.e., s.207vd.; J. P. Roux, **Orta Asya...**, s.310

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

öldürtmek için kara büyü yaptırdığı anlaşılan Oğul Kaymış⁵³ ile birlikte ileri gelenlerden bir kısmı ortadan kaldırılırken geriye kalanlar sürgüne gönderilmiştir.⁵⁴ Oğlunun Çingizli tahtına geçmesiyle birlikte iktidara yönelik bütün hayallerini gerçekleştirmiş bulunan Sorgaktani Hatun, kurultaya katılan yerli, yabancı herkese yakın ilginin yanı sıra kıymetli hediyeler dağıtmak suretiyle nezaket ve cömertliğini bir kez daha göstermiştir.⁵⁵

Sorgaktani Hatun, Mönkge başa geçtikten sonra da devlet meseleleriyle ilgilenmekten geri kalmadı. Üst düzey yöneticiler, akrabalar ile yabancıların saraya giriş ve çıkışlarını bir kanunla belirli kurallara bağlatarak bu husustaki düzensizliğe son verdi.⁵⁶ Ancak, Onun bu yöndeki gayretleri fazla sürmeyecek, oğlunun Büyük Han olarak başa geçmesinden kısa bir süre sonra hastalanacaktır. Gösterilen bütün ihtimama rağmen eski sağlığına bir türlü kavuşamayan Sorgaktani Hatun, Şubat 1252’de hayatını kaybetmiş ve cenazesi Burkan Haldun Dağında, Onon ile Kerulen nehirleri arasında bilinmeyen bir yere defnedilmiştir.⁵⁷

Sorgaktani Hatun, devlet işlerine gösterdiği hassasiyeti aynı şekilde dini inançlarını yaşatma ve yaymada da göstermiştir. Tutucu bir Nesturi olan Sorgaktani Hatun, oğullarının eğitimi döneminde onların da Hristiyanlık taassubu içerisinde yetiştirilmesine büyük özen göstermiştir.⁵⁸ Çinli Nesturilerin “*ünlü, mükemmel, görkemli, azize bir imparatoriçe*” olarak kaydettiği bu Hatun kilise ile papazların malvarlıklarını korumaları için de büyük destek vermiştir. Bu arada İslam dinine karşı da hoşgörülü davranmayı ihmal etmemiştir. Nitekim, Müslüman birisi olan Mesut Yalavaç’ın, Uygur Bölgesi valiliği sırasında Buhara’da yaptırdığı muhteşem Mesudiye medresesine yardımda bulunduğu gibi yine aynı şehirde bin kişilik Hâniyye Medresesini de bizzat inşa ettirmiştir. Bu medreseye on bin “balış”⁵⁹ tahsis eden Sorgaktani, aynı zamanda orada müderris ve mütevellî olarak görev yapmış bulunan dönemin en ünlü âlimlerinden Seyfeddin Baherzi’nin⁶⁰ (1190-1261) medrese yaptırmak için kurduğu vakfa da ayrıca bin gümüş balış ile o civarda satın aldığı köylerin gelirini bağışlamıştır.⁶¹

Sorgaktani Hatun’un sarayına gelen elçiler ve haberciler ona büyük saygı gösterdikleri gibi Onun sarayının mensupları ve ileri gelenleri de gittikleri ülkelerde diğer şehzadelerin elçilerinden çok daha fazla saygı ve ilgi gördü. İşlerini titizlikle takip ettiğinden zamanında halk mutlu ve müreffeh bir hayat sürmüş vergi memuru, şahne, asker vb. görevliler ağır cezalara

⁵³ Mönkge tarafından “*bir dış köpekten daha aşağılık bir mahluk*” olarak nitelenen bu kadın önce yasa gereği bütün elbiseleri çıkartıldıktan sonra sorgulanmış, sonra da kanı akıtılmadan [Daha çok Türkler ve Moğollar arasında görülen bu adet için bkz., F. Köprülü, “*Türk ve Moğol Süllalelerinde Hanedan Azasının idamında Kan Dökme Memnuiyeti*”, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi I**, Ankara 1944, s.1vd.] bir çuvalın içerisinde boğulmak suretiyle öldürülmüştür. Bkz., Cüzcani II, s.1184vd; Reşidüddin II, s.841 vd.; L. G. Gumilev, **Muhayyel.**, s.211; B. Ögel, **a.g.e.**, s.203

⁵⁴ Reşidüddin II, s.829 vd.

⁵⁵ Cüveynî, s.454; Gregory Abû'l-Farac II, s.553

⁵⁶ Cüveynî, s.447

⁵⁷ Bu dağ, Moğol mitolojisinde kutlu sayılmakta ve Moğolların ataları olarak kabul edilen bozkurt ile sarı geyiğin bu dağın civarında çiftleştiğine inanılmaktaydı. Çingiz Han, Tuluy ve daha sonra Mönkge ile Arık Bike’nin cenazeleri de bu dağa defnedilmiştir. Bilhassa Çingiz Han’ın önemli kararlar almadan önce bu dağa gelerek Gök’e yalvardığı hakkında geniş bilgi için bkz., J. P. Roux, **Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm**, (nşr. A. Kazancıgil), İstanbul 1999, s.207, 252; M. Prawdin, **a.g.e.**, s.340; R. Grousset, **Cihan Fatihî...**, s.278; J. Man, **a.g.e.**, s.17vd.; Leo De Hartog, **a.g.e.**, s.136; Y. Vladimirtsov, **Moğolların İhtimai...**, s.90

⁵⁸ Bilindiği üzere Çingizli hakimiyeti Asya’da gelişirken aynı coğrafyada Hristiyanlığın Nesturilik kolu da yayılmaya çalışmaktaydı. Asya’da bu mezhebin en önemli temsilcilerinin Kereyitler olduğu bilinmektedir. Sorgaktani Hatun da katı bir Hristiyan taassubu içinde yetişmiş olup bu manada oğullarını da tesiri altına almayı başarmıştır. XIII. yüzyılda Nesturilerin yüksek makamlara getirilmelerinde Sorgaktani Hatun’un rolü büyük olmuştur. Oğulları da Nesturiliğe özel bir önem vermiştir. Mesela Kubilay Han, 1291’de Pekin Astronomi Merkezi Müdürlüğü’ne Nesturi olan birisini müdür olarak tayin etmiş ve aynı zamanda bu kişiyi Hristiyanlığı araştırmakla da görevlendirmişti. Yine bu dönemde Nesturi Abraham adlı birisinin Yang-cho’da bir kilise inşa edildiği bilinmektedir. Bkz., H. Wilhelm Haussig, **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi**, (nşr. M. Kayayerli), İstanbul 2001, s.252; A. Bausani, “*Religion Under the Mongols*”, **The Cambridge History of Iran V**, (nşr. J.A.Boyle), Cambridge 1968, s.541; B. Spuler, **İran Moğolları**, s.202, 222vd. ;E. Berl, **a.g.e.**, s.179; J. P. Roux, **Orta Asya...**, s.320

⁵⁹ Kaynaklarda Han Medresesi olarak da anılan bu medresede ders veren hocaların zamanın en büyük alimleri olduğu hakkında bkz., Cüveynî, s.137

⁶⁰ Bu kişi hakkında geniş bilgi için bkz., A. Ateş, “*Seyf ed-Din Bâherzi*”, **İA X**, s.534vd.

⁶¹ Cüzcani II, s.1181; B. Spuler, **İran Moğolları**, s.261; R. Marshall, **a.g.e.**, s.98

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

çarpıtılmamak için adaletten ayrılmamaya büyük özen göstermiştir.⁶² Yine Onun döneminde kabilelerin kendi otlaklarının dışına çıkması önlenmiş, aralarındaki mera çatışmaları sona erdirilmiş ve vergilerin zamanında tahsili sağlanmıştır.⁶³ Ayrıca Sorgaktani Hatun, oğullarının idaresi altındaki şehirlerdeki gelişmeleri de takip ederek zaman zaman yaptığı müdahalelerde onları yönlendirmek suretiyle başarılı birer idareci olarak yetişmelerine yardımcı olmuştur. Kubilay'ın yönetimindeki Hopei bölgesinde ahalinin ağır vergiler altında ezilerek topraklarını terk ettiklerini gördüğünde, bu şekilde devam ettiği takdirde kısa süre sonra vergi alacağı kimsenin kalmayacağı hususunda oğlunu ikaz ettikten sonra Çingizli vergi tahsildarlarını kovdurarak yerlerine Çinli memurları tayin ettirmesi⁶⁴ onun bu yöndeki çabalarına güzel bir örnek teşkil eder.

Sorgaktani Hatun, yöneticilerin görünümünde ihtişama büyük önem verirdi. Nitekim O, kurultaylarda, hanların bir araya toplandığı günlerde, tören ve bayramlarda süslenmesi, taktığı ziynet eşyaları, incelik, nezaket ve nezahetiyle orada bulunanların hepsinden daha çok göze çarpardı. Ama Sorgaktani, Asya tarihinde o zamana kadar hiçbir kadına verilmeyen yetkilerle donatılmış ve bu yetkileri de kullanmış birisi olmasına rağmen hayatı boyunca taşkınlık belirtileri göstermeyip, hiçbir zaman itidal çizgisinden uzaklaşmayan birisi olarak dikkati çeker. “Yasa”dan taviz vermemesi ve hâkimiyeti altındaki topraklarda düzeni sağlayıp hayranlık verici bir başarıyla koruması da bir diğer özelliğidir.

Möngke, Kubilay, Hülegü gibi büyük Hanların annesi olarak yaklaşık elli yıl Çingizli Hanedanı içerisinde önemli ve saygın bir yer işgal eden bu hatunu Cüzcânî “oldukça zeki ve karakteri yüksek bir hatun” olarak nitelendirirken,⁶⁵ Reşidüddin Onu, “son derece zeki, yetenekli ve dünyanın tüm kadınlarından üstün” birisi olarak tanımlar.⁶⁶ O dönemin şairlerinden Mütenebbi de bir şiirinde, “Eğer kadınlar arasında ona benzeyen bir başkasına daha rastlayabilsem, kadınların erkeklerden üstün olduğunu iddia edebilirdim.” demekten kendisini alamayacaktır.⁶⁷

⁶² Bir defasında, hanların bir kısmı, halka yüklenmiş olan ağır vergi ve kopuça itiraz eden Sorgaktani'nin memurlarıyla tartışırlar. Sorgaktani Beki, bu hanları huzuruna getirtir ve onların ağır vergilerle halkı ezdiği, dolayısıyla suçlu oldukları sabit olunca da, hepsini öldürtür. Bkz., Cüveynî, s.446vd.

⁶³ Cüveynî, s.446

⁶⁴ Bkz. R.Marshall, a.g.e., s.113

⁶⁵ Cüzcani II, s.1223

⁶⁶ Reşidüddin II, s.807

⁶⁷ Cüveynî, s.447; R. Marshall, a.g.e., s.112

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*